

V. CONCLUZII GENERALE

Dinamica discursului religios în limba română este greu de observat, din pricina aspectelor dogmatice utilizate, care îi conferă un caracter conservator. Cu toate acestea, pornind de la retorica și pragmatica modernă, am remarcat că situația comunicativă se schimbă în funcție de natura auditoriului. Dacă în secolele al XVII-lea – al XVIII-lea discursurile religioase se adresau în special unui public lipsit de educație (avînd scopul de a veni în ajutorul clericilor și al credincioșilor prin traducerea cărților de cult, dar și a cazaniilor, care ofereau comentarii asupra pericopelor evanghelice), scrierile religioase ulterioare au avut în vedere un public cu un grad de cultură mai ridicat. Oratorul religios are o performanță comunicativă în funcție de natura auditoriului.

Ultimul capitol al lucrării urmărește structura și evoluția discursului religios românesc pornind de la *Răspunsul...* lui Varlaam pînă la predica contemporană. Prin scrierile și traducerile sale, *mitropolitul Varlaam* avea să mute accentul de pe tipărirea textelor de proveniență ardelenescă din secolul al XVI-lea pe lucrările tipărite în Moldova, rolul de căpetenie revenind, în secolul al XVII-lea, cărturarilor și ierahilor moldoveni. Limba Cazaniei lui Varlaam este limpede, accesibilă și astăzi, după mai bine de trei secole și jumătate. Astfel se explică faptul că toate *Cazaniile* românești tipărite după 1643 au utilizat textul *Cazaniei* lui Varlaam în alcătuirea lor. Chiar dacă sînt traduse sau compilate în totalitate, textele tipărite de către mitropolitul moldovean prezintă cea mai îngrijită formă de exprimare a limbii române din prima jumătate a secolului al XVII-lea. Un alt merit al mitropolitului Varlaam este de a fi reușit să impună, prin *Răspuns împotriva Catehismului calvinesc* (1645), categoria textelor religioase originale, precum și noua formulă de reprezentare, polemica religioasă. În ceea ce privește structura compozițională a *Răspunsului*, asistăm la un dialog între

pasaje dintr-un catehism calvinesc și „răspunsul soborului a doao țăr”, care, la rîndul său, devine un dialog, rolul interogațiilor fiind de a dinamiza textul și de a asigura discursului o receptare mai clară. Se pornește într-o formă didactică, specifică învățăturilor de credință creștine; accentul crește și se ajunge la dezlănțuiri verbale; în final revine la sfaturi, la actualizarea noțiunilor discutate, la rugăciunea de laudă adusă divinității în numele credincioșilor. Oratorul folosește un ansamblu de tehnici discursive menite să provoace adeziunea interlocutorului la o teză problematică, renunțînd la scopul de seducere a auditoriului. Dacă prefețele utilizează forme expositive, curente în literatura religioasă, în textul propriu-zis al *Răspunsului* remarcăm folosirea fragmentară a dialogului, stabilind o relație specifică „întrebare” – „răspuns” între pasaje din *Catihismus* și „săborul a doao țăr”. Dialogul are loc între textul calvinesc (întrebare, citat, parafrază biblică / răspuns calvinesc) și interlocutorul colectiv (răspunsul oferit de delegația ortodoxă). Întrebarea, preluată din pasajul calvinesc, primește două răspunsuri. Formula cea mai importantă este structurată în răspunsul ortodox, care joacă rolul de anulare a răspunsului calvin și de prezentare și impunere a altei interpretări. În această antiteză a răspunsurilor, determinată de deosebirile interconfesionale, se află suportul esențial al polemicii dezvoltate de Varlaam. Părțile mai importante, în care se pun în evidență elemente de retorică polemică religioasă, se conturează în jurul unor noțiuni dogmatice și liturgice, care se află în opoziție. Discuția pornește de la teoria calvină a predestinației. De asemenea, polemica este determinată și de teoria dogmatică calvinistă, care admite doar două taine, botezul și euharistia, și condamnă cultul sfinților și al icoanelor.

Varlaam are în atenția sa organizarea și sistematizarea materialului, în vederea asigurării unei mai clare percepții asupra problemei puse în discuție. Apelează la citate biblice, cu funcție de reactualizare a vorbirii unor personaje importante din istoria bisericii primare. În schimb, autorul nu apelează și la citate patristice, conștient fiind că învățătura calvină nu recunoaște cultul sfinților și nici învățăturile acestora.

În interiorul „răspunsului săborului a doao țăr” apar elemente de dialog, care ramifică structura discursului luat în discuție; este vorba de pseudodialogul retoric, folosit în scop instructiv-educativ. Răspunsul ortodox cuprinde, la rîndul său, alte întrebări, la care se răspunde cu argumente și versete biblice. Dintr-o idee se naște o altă idee, pînă se ajunge la formula dorită, în vederea combaterii tezei adversarului confesional și impunerii tezei ortodoxe. Strategia contestării tezei adversarului se realizează frecvent prin punerea în antiteză a ideilor calvine cu cele ortodoxe. Autorul răspunde punct cu punct la fiecare problemă ridicată de învățătura de credință calvinească. În unele situații, ideile vehiculate în pasajul calvinesc sînt distruse prin luarea în derîdere a adversarului. Răspunsurile lui Varlaam nu conțin multe elemente de comentarii personale, ci se bazează pe texte scripturistice, care le conferă credibilitate.

Varlaam creează acel dialog imaginat între autor și destinatarii săi, anticipează întrebările celor care nu subscriu la teza ortodoxă și creează o dispută imaginată, răspunzînd prin intermediul unor întrebări retorice. Chiar trecerea de la un subiect la altul se face apelînd la strategia argumentativă a întrebării. Fiecare răspuns generează o altă întrebare, pînă cînd strategiile folosite conduc la ideea care se dorea demonstrată.

Autorul apelează la figuri de stil nu pentru dimensiunea estetică a scrierii, ci pentru a-i asigura auditoriului o percepție mai clară asupra învățăturilor exprimate. Pe lîngă antiteză, autorul recurge la comparații, repetiții (folosite nu doar ca simplu ornament al discursului, ci pentru a exprima cu mai multă forță ideile exprimate), la prolepsă (procedeu stilistico-retoric prin intermediul căruia autorul preîntîmpină obiecțiile posibile ale adversarilor).

Prima jumătate a secolului al XVIII-lea este dominată de personalitatea marcantă a lui *Antim Ivireanul*, creatorul oratoriei bisericești în spațiul românesc. Considerat unul dintre cei mai de seamă oratori bisericești de pînă atunci, cizelator al vechii noastre limbi bisericești supradialectale, mitropolitul muntean are meritul de a fi îmbinat graiul popular cu acela al cărților bisericești.

Deși își intitulează predicile cazanii, cuvântările sale nu mai au caracterul de comentariu fix asupra unei pericope evanghelice, scrise pentru toate vremurile, cum erau cazaniile înaintașilor Coresi și Varlaam. Cazania reprezenta doar un rit atașat liturghiei, un comentariu fix, care nu ținea cont de contextul în care era citit. Prin Antim Ivireanul se trece de la cazania cimentată în cărți la predica vie, însuflețită de patosul vorbitorului, raportată la nevoile sufletești ale auditoriului, la contextul istoric, social și cultural al epocii. Antim propune o predică adaptată nevoilor auditoriului din acea perioadă.

Deși cuvântările sale nu sînt originale în totalitate, deși apelează la comentarii evanghelice consacrate, noutatea pe care o aduce Antim Ivireanul este de a fi predicat și scris în românește, de a fi practicat acele exerciții, cu reușitele și nereușitele lor, care au contribuit la creșterea și dezvoltarea limbii române. Prin seriile de sinonime utilizate în scrierile sale, mitropolitul muntean contribuie la îmbogățirea lexicului românesc, fără posibilități prea mari, dacă ne raportăm la scrierile anterioare.

Dacă înaintașii săi foloseau, în susținerea ideilor, texte scripturistice, Antim Ivireanul apelează și la texte patristice, la comentariile sfinților capadocieni; este o noutate printre strategiile argumentative. Oratorul urmărește accesibilizarea informației, uzează de narațiuni și povestiri din istoria biblică pentru a ușura înțelegerea și pătrunderea în miezul problemelor discutate, aduce argumente în sprijinul tezelor enunțate și respinge tezele adversarului atunci cînd rostirea capătă nuanțe polemice.

Predica lui Antin Ivireanul se vrea a fi o cuvîntare vie și prin faptul că, după ce rezumă didactic evenimentele, se întoarce către auditoriu cu interogative retorice, cu întrebări la care fiecare trebuie să-și răspundă. Interogația, la Antim, are rolul de a fixa atenția și de a transmite auditoriului emoția necesară receptării unui discurs religios.

Antim dă dovadă de un moralism sever; combate lipsa de respect față de cele sfinte, fățarnicia, pîra, desfrînarea, duplicitatea boierilor care apelează la serviciile a doi duhovnici (ocolind, astfel, taina spovedaniei), năzuința după podoabe și lux a doamnelor de la curtea lui

Brîncoveanu, lăcomia celor care considerau postul o povară; nu se sfiște să fie sever chiar cu domnul, acuzîndu-l, însă nu cu vicleșug, ci în calitatea lui de păstor sufletesc. Mitropolitul Antim Ivireanul propune o predică adaptată nevoilor auditoriului din acea perioadă, demonstrînd cunoașterea intuitivă a strategiilor argumentative și a tehnicilor de persuasiune.

Perioada sfîrșitului de secol al XVIII-lea și a secolului al XIX-lea este ilustrată de predicile reprezentanților Școlii Ardelene, dar și de prefețele și pastorelele mitropolitului moldovean Veniamin Costachi.

Trăind într-o epocă plină de transformări, într-o epocă de pionerat cultural, Samuil Micu și Petru Maior au contribuit esențial la culturalizarea clerului și a credincioșilor din Ardeal.

Samuil Micu a contribuit, prin cuvîntările sale religioase, la emanciparea națională a românilor ardeleni, la luminarea poporului prin învățături și educație morală. Conștient că are în față un public fără o vastă cultură (teologică), autorul are în vedere conținutul mesajului pe care îl transmite și mai puțin modalitatea stilistică a scrierii, ținînd cont de principiul adaptării predicilor în funcție de contextul situațional. La fiecare pas, oratorul instituie un dialog imaginat cu cititorii, se întrebă și răspunde, utilizează versete scripturistice. Uneori, chiar întrebarea și răspunsul, din cadrul acestor dialoguri, sînt decupate din Scriptură. În același timp, autorul vine cu exemple concrete, care să contribuie decisiv în încercarea de persuadare a auditoriului. Se remarcă apelul la pildele povestite de către sfinți (comentează o pildă din scrierile Sfîntului Vasile), dar și la citatele patristice, urmărind, astfel, să contribuie la accesibilizarea problemelor religioase discutate.

Cuvîntările lui *Petru Maior*, ca și în cazul lui Samuil Micu, urmăresc cultivarea și creșterea spirituală a credincioșilor ardeleni. În prefețele sale, Petru Maior insistă asupra datoriei preoților de a predica învățătura de credință creștină într-o formă nealterată. Ca și Samuil Micu, le cere preoților să folosească, în cuvîntările lor, cuvinte simple, inteligibile; în scrierile sale, apelează la narațiuni și povestiri din istoria biblică, la clasificări, la explicitări, la versete scripturistice și patristice, la exemple concrete din viața de zi cu zi. Se remarcă preferința auto-

rului pentru schematizare. Chiar și sfaturile oferite interlocutorilor sînt prezentate schematic. Tot pentru a contribui la accesibilizarea informației, Petru Maior apelează și la figuri de stil. Comparațiile folosite au rolul de a asigura auditoriului o percepție mai clară asupra învățăturilor exprimate. De multe ori, comparațiile explică aspecte dogmatice sau unele pasaje scripturistice. Se remarcă, de asemenea, prezentarea antitetică a cerințelor ecleziastice în raport cu răspunsurile negative ale falșilor creștini. Ideile se dezvoltă una dintr-alta, au cursivitate, respectă logica și bunul simț. Deși tematice, cuvîntările sale sînt raportate la nevoile sufletești ale interlocutorilor, la contextul istoric, social și cultural al epocii. Ca și Antim Ivireanul (în *Didahii*), autorul se dovedește un sever moralist, un critic vehement al relelor morale și sociale, apelînd deseori la întrebări cu nuanță de critică eclezială, de reproș. Credincioșii sînt interogați, solicitîndu-le explicații în legătură cu faptele necreștinești. Alteori, apelează la întrebări, la care răspunde sistematic, în vederea obținerii adeziunii auditoriului la ideea enunțată. Petru Maior dă dovadă de un moralism sever, combătînd lipsa de respect față de cele sfinte, indicînd cititorilor viciile, problemele spirituale cu care se confruntă societatea românească la acea dată, dar și soluțiile pentru evitarea acestora. La fiecare pas, critică și sfătuiește, blestemă și exclamă. Unele imprecății sînt preluate din texte scripturistice, pentru a conferi autoritate ideilor prezentate.

Petru Maior apelează, în multe situații, la un posibil dialog între locutor și interlocutor, anticipează argumentele, obiecțiile și stările sufletești ale „adversarului”, pe care le integrează dialogurilor polemice imaginate. În interiorul dialogului polemic se dă răspunsul greșit al „adversarului”, oferindu-se apoi răspunsul corect, pe care vrea ca acesta să-l recepteze ca sfaturi catehetice, spirituale.

Cuvîntările sale sînt construite după modelele retoricii clasice, după regulile omileticii, avînd ca suport, în demonstrarea unor fapte, pasaje scripturistice și patristice. Acolo unde are de argumentat o problemă de natură dogmatică, apelează la autoritatea textelor scripturistice. Uneori, citatul scripturistic nu este folosit doar ca argument de autoritate, ci și ca o completare la cele spuse anterior.

În prefețele și pastoralele sale, mitropolitul *Veniamin Costachi* transmite ideea unității de limbă și de neam a românilor de pretutindeni, pregătind, astfel, unirea și independența națională. Autorul are în vedere adaptarea scrierilor în funcție de auditoriu; conștient că se adresează unui public larg, Veniamin susține nevoia de accesibilizare a textelor traduse. Mitropolitul moldovean vrea o traducere limpede, deschisă înțelegerii tuturor, în limba contemporană a românilor din ambele Principate. În acest sens, Prefața la *Scara Sf. Ioan Sinaitul*, Neamț, 1814, prezintă truda depusă de autori în vederea adaptării traducerii la limba neamului și încercarea de a pune în fața cititorilor o limbă accesibilă românilor din toate regiunile. Pledînd pentru înlocuirea cuvintelor străine, din vechile traduceri, cu echivalentele existente în cronică sau în limba poporului, Veniamin Costachi oferă și o listă de cuvinte pe care le-a înlocuit în traducerea sa. De asemenea, are în vedere eliminarea arhaismelor și a fonetismelor regionale.

În prefețele și pastoralele sale se întrevide conștiința răspunderii prelatului de a traduce și publica cărțile religioase necesare cultului divin, datorită de a-și exercita funcția învățătoarească. Datoria de păstor nu o limitează doar la credincioșii simpli, ci o extinde și la clasa politică, la boieri, la masa clericală, amintindu-ne de *Didahiile* lui Antim Ivireanul.

Veniamin Costachi apelează frecvent la citate scripturistice, unele chiar cu formulă adresată, urmărind să transforme textul sacru într-un model comportamental. Pasajele scripturistice sînt utilizate fie cu scopul de a conferi credibilitate tezelor enunțate, fie pentru a reda modele comportamentale din istoria biblică, fie pentru a justifica poziția mai dură față de păstoriți (cînd critică lipsa de credință și imoralitatea). De asemenea, folosește o serie de întrebări retorice, instituie dialoguri imaginate cu „adversarul”, răspunzînd în funcție de cerințele acestuia. În prefața la traducerea *Buna murire de Evghenie Vulgaris*, Iași, 1845, într-un dialog imaginat cu cititorii, introduce texte scripturistice, pentru a asigura o mai puternică forță persuasivă ideii dezvoltată anterior de autor. Față de prefețele lui Coresi, scrierile lui Veniamin Costachi nu sînt construite doar sub forma unor prezentări monologice,

autorul instituind, uneori, polemica cu „adversarul”. Astfel, în prefața la *Viețile Sfinților pe luna septembrie*, Neamț, 1807, autorul se angajează la o discuție polemică imaginată cu cititorul, anticipând obiecțiile acestuia la ideile enunțate, folosind tehnica luării înainte a adversarului și răspunzând sistematic.

Față de prefețele înaintașilor, mitropolitul Veniamin Costachi are în vedere și aspectul estetic în elaborarea prefețelor sale, apelînd la o serie de figuri de stil, printre acestea numărîndu-se repetiția anaforică, comparația, antiteza etc. Un alt aspect care individualizează prefețele lui Veniamin de scrierile înaintașilor este oralitatea scrierii. Unele prefețe conțin fraze greoaie, cu dislocări și întreruperi. Deși scrise, discursurile sale dau impresia unor rostiri de la amvonul mitropolitan.

Mitropolitul moldovean scrie în funcție de cerințele de moment ale cititorilor săi, ține cont de nivelul cultural al acestora, răspunde problemelor care frământau societatea vremii, are în vedere, prin traducerea și tipărirea cărților religioase, creșterea culturală și spirituală atît a credincioșilor, cît și a preoților din eparhia pe care o conduce. Pe lîngă corectarea viciilor, scrierile lui Veniamin Costachi au scopul de a transmite ideea unității de limbă și de neam a românilor, vorbind despre unitatea românilor din cele două Principate cu jumătate de secol înainte ca aceasta să se înfăptuiască.

Pentru sfîrșitul secolului al XIX-lea, am exemplificat cu un necrolog ținut de către episcopul Neofit Scriban, iar pentru începutul secolului al XX-lea am luat în discuție trei lucrări ale nepotului său, arhimandritul Iuliu Scriban. Profesor de teologie, arhimandrit, misionar, polemist, *Iuliu Scriban* a dus o luptă susținută împotriva viciilor societății contemporane, împotriva imoralității și ateismului. Prelatul moldovean încearcă să contribuie la remodelarea sufletească a păstoriților și, în același timp, să ofere soluții concrete, viabile, pentru corectarea viciilor ce caracterizau societatea la acea dată.

Primul text, *Răspuns unor teologi bucovineni*, reprezintă o discuție polemică, un răspuns la acuzațiile aduse arhimandritului Iuliu Scriban de către trei teologi bucovineni. Față de discursul polemic al lui Varlaam, care se îndrepta împotriva doctrinei calvine, discursul nu este

axat pe doctrine dogmatice, nu este interconfesional, ci are în vedere unele conflicte personale cu alți teologi ortodocși. Luarea în derîdere a adversarilor, dublată de acuzațiile pe care le aduce acestora sînt strategii folosite cu succes de autor în această lucrare polemică.

Textul este structurat într-o formă dialogată, utilizînd (contra)argumente care contrazic și distrug acuzațiile aduse de către cei trei teologi bucovineni. Adresîndu-se unor teologi, deci unor cunoscători ai învățăturilor religioase, Scriban nu folosește în această scriere argumente scripturistice sau patristice, ci apelează la strategii argumentative menite să distrugă argumentele adversarilor, uneori prin atacul la persoana acuzatorilor.

Cea de-a doua lucrare, *Lupta contra scrierilor imorale*, se ridică împotriva imoralității din artă și cinematografe. Și în această scriere, argumentarea se produce într-o manieră dialogică, logică, specifică oralității. Autorul adună argumentele necesare susținerii ideilor în cauză și respinge ideile propuse de adversarii ideatici. Iuliu Scriban nu aduce doar acuzații privitoare la problema discutată, ci oferă și soluții realiste pentru diminuarea imoralității.

Arhimandritul moldovean nu apelează la strategia citării din texte biblice sau patristice, așa cum obișnuiau oratorii bisericești ai secolelor XVI-XVIII, ținînd cont de contextul de comunicare, dar și de competența comunicativă. Autorul răspunde unui public căruia nu i se impunea argumentarea prin mijloace de natură religioasă. Față de discursurile religioase anterioare, Scriban aduce ca argumente, în susținerea afirmațiilor sale, citate din autori de literatură cunoscuți, surse din sfera jurnalisticii. Autorul citează o parte dintr-un articol publicat în ziarul „Temps”, folosește extrase din scrierile vremii vizavi de problema luată în discuție. Scriban apelează la un citat din Hilbert (citarea o face într-un mod științific, cu notă de subsol, cu titlul, locul și anul apariției, pagina). De asemenea, citează din „Journal de Genève”: de exemplu, „trebuie pedepsit tot acela care, pentru a satisface pasiunile altuia, a momit, tras în cursă și a luat cu sine, chiar cu consimțămîntul său, pe o femeie sau fată minoră, în scop de desfrînare”. Exemplul pe

care îl aduce trimite mai cu seamă la textele juridice. Se observă, chiar sub formă de citat, o formulă imperativă, transmisă auditoriului.

Ca și în cazul lui Varlaam sau Antim Ivireanul, ideea datoriei de păstor, de vindecător de suflete este des invocată, pentru a-și justifica poziția dură față de problema imoralității. Scriban nu se mulțumește doar cu critica goală la adresa neimplicării preoțimii în combaterea imoralității, ci oferă soluții, propune unificarea masei clericale în jurul ideii de combatere a literaturii imorale nu numai prin critica acesteia, ci și prin oferirea unei alternative viabile. Iuliu Scriban instaurează un dialog cu prelații, în care alternează sfaturile și soluțiile oferite cu criticile aspre.

Cea de-a treia lucrare, *Împotriva ateismului*, combate teoriile vremii despre inexistența lui Dumnezeu. Arhimandritul Iuliu Scriban parafrazează structuri sintactice din poetul roman Vergiliu, introduce argumente laice în susținerea unor teze religioase. Și în această lucrare, autorul utilizează, în vederea susținerii tezelor sale, argumente care provin din lumea intelectualității laice, conștient că polemica este purtată cu un auditoriu lipsit de latura spirituală, nedispus să accepte argumente sau explicații de natură teologică. Iuliu Scriban prezintă exemple din viața scriitorilor, a oamenilor cunoscuți ai epocii. Este invocat un citat al lui Hans Haupt, din *Staat und Kirche in den Vereinigten Staaten von Nordamerika*, menționându-se cu exactitate locul, data și pagina. Scriban citează, de asemenea, din Miguel de Unamuno, un adversar al Bisericii catolice din Spania, din Gorki, din filosoful francez Th. Ribot, din filosoful francez Alfred Fouillé și din Max Nordau.

Iuliu Scriban imaginează un posibil dialog cu adversarul ideatic, cu replica personajului ateu, dar și cu răspunsul venit din partea oratorului. Subiectul argumentant poate să prevadă obiecțiile interlocutorului, chiar le poate formula, pentru a le putea preîntâmpina și pentru a canaliza discuția după cum dorește. Se vorbește, astfel, despre „luarea înaintea adversarului” (Cf. Vincenzo Lo Cascio, *op. cit.*, p. 60-61). Remarcăm, de asemenea, strategia distrugerii adversarului, prin luarea acestuia în derîdere.

Predica contemporană reflectă, mai mult decît cea din secolele precedente, realitățile culturale, sociale, economice și politice prin care a trecut poporul român. Predicatorii și-au structurat cuvîntările pentru împlinirea scopului religios moral, dar au avut în atenție și realitățile vieții cotidiene, adaptînd discursurile în funcție de contextul de comunicare. În perioada comunistă, prevăzînd pericolul ideologiei de tip ateist, preoții au îndemnat, în predicile lor, la păstrarea conștiinței național-ortodoxe, fapt pentru care unii predicatori au suferit prigoane, chiar întemnițări. În această perioadă, predicile s-au concentrat îndeosebi asupra conținutului teologic, evitîndu-se comentariile privitoare la realitățile sociale, economice, politice, din cauza vigilenței urechilor Securității. De aceea, mai ales la cuvîntările ocazionate de instalarea arhierului în eparhie, prospăt numiții au ținut cont de contextul situațional. Întrucît episcopii și arhiepiscopii erau confirmați de către Departamentul Cultelor și de către conducerea de Stat comunistă, proaspătul arhiepiscop Nicolae se vede nevoit să adreseze cîteva cuvinte de mulțumire și la adresa oficialităților comuniste, ce conțin și laude la adresa regimului comunist. Problema ecumenismului este transferată din teren teologic în teren politic, arătînd contribuția politicii comuniste la unificarea în spirit și în gîndire a credincioșilor, menționînd că aceasta s-a produs „și din iubirea tuturor față de patria noastră comună, Republica Socialistă România, care ca o mamă bună îmbrățișează cu aceeași dragoste pe toți fiii ei, fără deosebire de naționalitate și credință religioasă. Poporul român a respectat și respectă specificul și drepturile tuturor naționalităților conlocuitoare și credința tuturor cultelor” (în *Cuvînt rostit la instalarea în scaunul mitropolitan*, p. 33). De asemenea, autorul are în vedere și situațiile conflictuale dintre credincioșii ortodocși și cei catolici din Ardeal, dintre românii și naționalitățile conlocuitoare în Transilvania. În această perioadă, discursurile religioase sînt structurate pe actualitate: iminenta ispită a grupărilor neoprotestante, apel la pace și înfrățire, îndemn la ascultare față de cîrmuirea politică, sfaturi pentru muncă, hărnicie.

Autorii au în vedere, ca și predecesorii lor, accesibilizarea informației. Multe cuvîntări conțin comentarii de explicitare și de sistema-

tizare a materialului expus. După pasajele dogmatice și de învățătură de credință creștină, unele greu accesibile oricărui credincios, autorul își conduce auditoriul spre lumea concretă, spre fapte și aspecte comprehensibile. Chiar dacă unele părți din discursurile secolului al XX-lea se constituie în adevărate omilii dogmatice (textul pârînd, uneori, unul științific, cu afirmații dublate de citate), parantezele, explicitările care intervin des pe parcursul tratării, demonstrează că autorii au în vedere toate tipurile de auditoriu. Toate argumentele folosite cu scopul de a convinge auditoriului conduc spre concluzii, spre recapitularea celor enunțate, spre sfaturile adresate credincioșilor.

În multe situații, autorii renunță la demersurile expositive, instituind dialogul și lansînd polemica cu auditoriul sau răspunzînd în funcție de nevoile acestuia. În majoritatea cuvîntărilor, autorii anticipază eventualele obiecții ale auditoriului, dezvoltă dialoguri imaginate, răspund sobru, fără a uza frecvent, însă, de luarea în derîdere a adversarului. Întrebărilor li se oferă răspunsuri clare, simple, dar pline de substanță. Stilul predicilor este mult mai solemn, mai oficial decît al discursurilor anterioare secolului al XX-lea. Doar în situațiile în care prezintă tezele dogmatice ale grupărilor neoprotestante, unii predicatori ironizează ușor modul de gîndire și de comportament al acestora. O serie de enunțuri interogative retorice au rolul de a construi, locutorul lansînd, prin intermediul acestora, un apel de adeziune interlocutorului.

Deseori, oratorii religioși își pregătesc auditoriul, pentru a-l feri de unele interpretări neoprotestante. Și aici se vede că oratorii religioși ai secolului al XX-lea își structurează cuvîntările pe actualitate. Mai cu seamă în cazul omiliilor tematice, care discută despre biserică, preoție, cinstirea crucii și a sfinților, autorii preîntîmpină eventualele teorii greșite ale păstoriților. De exemplu, *Predica la duminca slăbănogului*, a arhimandritului Cleopa Ilie, deși începe ca o omilie exegetică, capătă, pe rînd, nuanțele unei omilii dogmatice sau catehetice, pentru ca ultima parte să devină un discurs religios de natură polemică, în care tezele neortodoxe sînt anticipate și combătute. De fapt, autorul își nimicește adversarul în absența acestuia, scopul fiind de a spori adeziunea din partea credincioșilor la ideile argumentate pe parcursul cuvîntării. La

fel, în predica mitropolitului Antonie Plămădeală, ocazionată de sfințirea bisericii, combaterea învățăturilor neoprotestante despre biserică și preoție, începută discret prin intermediul unei pilde, este continuată într-o formă dialogată. Acesta este și motivul pentru care unele pasaje din predici seamănă cu catehismele. Ideile și tezele susținute sînt întărite de trimiteri scripturistice și patristice, la fel ca în cazul cuvîntărilor anterioare secolului al XX-lea.

Spre deosebire de predica anterioară, cuvîntările actuale aduc noutăți. Mitropolitul Antonie al Ardealului, pe lîngă argumentele de natură teologică (scripturistice și patristice), apelează și la expresii populare românești: „nu există, (...) cum spune prea frumos limba românească, *plată fără răsplată*”; „Nu spunem noi în vorba noastră românească, «Cine dă, lui își dă!»”. De asemenea, mitropolitul ardelean folosește în predicile sale o serie de pilde, de istorioare, dorind ca prin acestea să contribuie la accesibilizarea noțiunilor discutate, să transpună în viața credincioșilor învățăturile religioase dezbătute. De fapt, pildele pe care le oferă ascultătorilor reprezintă o sinteză a învățăturilor dogmatice despre biserică și preoție, dar transpuse auditoriului într-o formă accesibilă.

Predicile lui Nicolae Steinhardt ies din tiparele retoricii tradiționale religioase. Structura cuvîntărilor sale nu ține cont de imperativele de ordin omiletic și catehetic, nu are în vedere o prezentare de tip dogmatic a problemelor religioase aduse în discuție. Incursiunea în artă și cultură și renunțarea la clasicele argumente scripturistice, argumente de autoritate în discursurile religioase, sînt cîteva dintre aspectele care diferențiază cuvîntările monahului Nicolae Delarohia de cuvîntările religioase ale înaintașilor și ale contemporanilor. În cuvîntarea *Sfîntul Antonie cel Mare*, oratorul are în vedere transpunerea învățăturilor creștine în diverse opere de artă, amintindu-i pe regizorul italian de filme Federico Fellini și pe pictorul catalan Salvador Dali. Autorul face o paranteză în care amintește de scrierea lui Gustave Flaubert, *Ispitirea Sfîntului Antonie*, inspirată din viața Sfîntului Antonie cel Mare. Monahul Nicolae Delarohia pornește de la optica învățăturilor creștinești în lumina artiștilor, de la trucurile estetice folosite de aceștia,

pentru a accentua tezele enunțate anterior. De exemplu, în predica *La duminica ortodoxiei* (inclusă în volumul *Dăruind vei dobîndi*, p. 250-255), autorul pornește de la nuvela lui Mircea Eliade, *O fotografie veche de 14 ani*, pe care o prezintă în detaliu; pornind de la credința simplă, necoruptibilă a tînărului român, Dumitru, autorul construiește, pornind de la caracterizarea făcută acestuia, portretul ortodoxului. Autorul nu recurge la clasicele argumente scripturistice sau patristice, ci își convinge auditoriul intelectual apelînd la cunoștințe din sfera literaturii și a artei. Incursiunea în artă și cultură, recurgerea la cunoștințele din literatura universală sporesc valoarea cuvîntării. Observăm expunerea limpede, cursivă, într-un limbaj simplu, dar cultivat. Talentul oratoric este dublat de cel literar, dezvăluind ținuta intelectuală a predicatorului.

În predica *Despre post*, mitropolitul Nicolae al Ardealului apelează la strategia argumentativă a tăcerii cu scopul de a invita ascultătorii la reflecție. Interlocutorul este lăsat să mediteze adînc în momentele de tăcere, momente în care este invitat (neverbal) să reflecteze asupra ideilor, tezelor, sfaturilor propuse de orator. Folosind o serie de metafore și de personificări, apelînd la dialogul imaginat cu ascultătorii, la întrebări cu forță persuasivă, sistematizînd și conchizînd, mitropolitul Nicolae oferă auditoriului o pagină deosebită de retorică religioasă. Ca și în predicile prelaților Școlii Ardelene sau în prefetele și pastoralele lui Veniamin Costachi, predica mitropolitului Nicolae amintește de ideea unității de limbă și de credință a românilor. Autorul are în vedere problemele din Transilvania, de-a lungul istoriei, atît în plan politic, cît și în plan eclesial.

Ultima analiză din lucrarea de față face referire la un discurs al vrednicului de pomenire mitropolitul Bartolomeu Anania, ultimul mare ierarh cîrturar român, un model de discurs care deschide noi orizonturi în predica românească.

Majoritatea predicilor contemporane se caracterizează prin dinamism, prin forme convingătoare de exprimare, prin expresivitate, prin finețea observațiilor și erudiția atît în plan scripturistic sau patristic, cît

și al culturii laice. Cuvântările din această perioadă degajă mesaj, dinamism, putere de persuasiune și valoare stilistică.

Situația comunicativă se schimbă în funcție de natura auditoriului și de contextul situațional. Oratorul nu are o temă pentru un public, ci un public pentru o temă. Varlaam își protejează cititorii de teoriile calviniste, în lucrarea de polemică religioasă *Răspuns împotriva catehismului calvinesc*; Antim Ivireanul combate viciile societății, dînd dovadă de un moralism sever atît cu cei simpli, cît și cu domnul; reprezentanții Școlii Ardelene, Samuil Micu și Petru Maior, au urmărit, prin scrierile lor, să contribuie la cultivarea clerului și, indirect, a credincioșilor; la Veniamin Costachi remarcăm lupta pentru repunerea limbii române în drepturile ei firești, cultivarea cu insistență a sentimentului unității naționale, dar și corectarea viciile păstoriților săi; aceeași atitudine se întrevede și în scrierile arhimandritului Iuliu Scriban, care a dus o luptă susținută împotriva viciilor societății contemporane, împotriva imoralității și a ateismului; și în discursurile religioase contemporane primează polemica pe teme dogmatice, comentîndu-se iminenta ispită a sectelor neoprotestante.

Deși remarcăm, în majoritatea predicilor, folosirea unor clișee structurale și argumentative, și acestea diferă în funcție de contextul situațional și de natura auditoriului. Am observat preferința autorilor pentru argumentarea prin citate biblice și patristice, care conferă autoritate, credibilitate și asigură adeziunea la ideile religioase enunțate. Am remarcat că în discursul religios funcția persuasivă este dependentă de textul biblic sau patristic, autorii urmărind să transforme textul sacru într-un model comportamental. Pe de altă parte, unii autori renunță, uneori, la strategia citării din texte patristice (în discursurile polemice cu calvinii sau cu grupările neoprotestante, care nu recunosc cultul sfinților), alteori chiar și la textele scripturistice (atunci cînd polemica este purtată cu un auditoriu lipsit de latura spirituală, care nu este dispus să accepte argumente sau explicații teologice), adaptîndu-și strategiile în funcție de contextul situațional și de natura auditoriului.

Pe lîngă demersurile expositive, am remarcat, la mulți oratori religioși, folosirea fragmentară a dialogului, capacitatea de a uza de

polemici imagineare cu interlocutorii, de a anticipa răspunsurile și argumentele „adversarului”. O serie de enunțuri interogative retorice sînt folosite cu scopul de a construi, de a schimba o anumită poziție sau pentru a obține asentimentul, confirmarea sau adeziunea din partea interlocutorilor. *Răspunsul* lui Varlaam, *Didahiile* lui Antim Ivireanul sînt reprezentative în acest sens. Mai mult, la Veniamin Costachi am semnalat folosirea dialogurilor imaginate cu cititorii chiar în prefețe și pastorale, diferențiindu-se astfel de prefețele înaintașilor, caracterizate prin forme expositive. Dacă Varlaam, Antim Ivireanul, Iuliu Scriban, în încercarea de distrugere a adversarului, apelau la strategia luării în derîdere a acestuia, predicile contemporanilor sînt mai sobre, uzînd de răspunsuri clare, simple, dar pline de substanță. O consecință a caracterului conservator al stilului religios este aceea că predicile din secolele al XX-lea și al XXI-lea au caracter mai solemn, mai oficial decît al discursurilor anterioare.